

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-3-30>**Валентина ПАПІЖУК,***orcid.org/0000-0002-8684-6116*

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) valentina.papizhuk@gmail.com**Олена КУЗЬМЕНКО,***orcid.org/0000-0002-4977-5638*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) kuzmenkoolena33@gmail.com**Юлія ЛІСОВА,***orcid.org/0000-0002-7186-8013*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) lisovajulie@gmail.com

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСВІТНЯ ІННОВАЦІЯ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджується критичне мислення як освітня інновація в контексті розвитку постіндустріального суспільства. Встановлено, що в умовах постіндустріального суспільства розвиток критичного мислення як ключової компетентності відіграє надважливу роль. Наведено вимоги сучасного світу, зокрема побудову демократичного суспільства шляхом цивілізованої суперечки, в умовах якого розвиток критичного мислення як ключової компетентності відіграє важливу роль у Новій українській школі й закладах вищої освіти, де інформативне навчання втрачає свою актуальність й рухається до навчання сенсопошукового. Встановлено, що для введення у навчальні програми дисциплін із розвитку критичного мислення важливо розуміти проблеми теоретичного і методологічного характеру. Визначено проблемні точки досліджуваної теорії, серед яких викривлення змісту самого поняття й використання методичних прийомів (кластери, бортові журнали, асоціативний куц тощо), за якими втрачається суть такого типу мислення. З метою внесення ясності у зміст теорії критичного мислення диференційовано поняття «розвиток» і «формування». Зазначено, що ключовими умовами реалізації цієї освітньої технології є створення проблемних ситуацій під час навчання, в процесі вирішенні яких постає дефіцит набутих знань і виникає потреба мислити критично, через створення ситуації вибору, організацію інтерактивних занять, письмове викладення рішень, осмислення оцінки і виправлення помилок.

Окреслено ряд зрушень щодо введення дисципліни «Критичне мислення» в курси логіки й філософії в навчальні плани українських закладів вищої освіти. Здійснено огляд масових відкритих онлайн-курсів із розвитку критичного мислення на відкритих освітніх платформах Prometheus, EdEra, ВУМ та культурно-видавничому порталі «Читомо». Встановлено, що, хоча ідеї розвитку критичного мислення в нашій країні стали трендовими, для їх успішного впровадження доцільним убачається співпраця фахівців із сучасної логіки, теорії аргументації у межах проведення різнопланових заходів із метою залучення освітян, науковців і відповідних міністерств.

Ключові слова: критичне мислення, освітня технологія, освітній процес, ключова компетентність, теорія та методика розвитку критичного мислення.

Valentyna PAPIZHUK,

orcid.org/0000-0002-8684-6116

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Head of the Department of Cross-Cultural Communication and Foreign Language Education

Ivan Franko Zhytomyr State University

(Zhytomyr, Ukraine) valentina.papizhuk@gmail.com

Olena KUZMENKO,

orcid.org/0000-0002-4977-5638

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Cross-Cultural Communication and Foreign Language Education

Ivan Franko Zhytomyr State University

(Zhytomyr, Ukraine) kuzmenkoolena33@gmail.com

Yuliia LISOVA,

orcid.org/0000-0002-7186-8013

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Cross-Cultural Communication and Foreign Language Education

Ivan Franko Zhytomyr State University

(Zhytomyr, Ukraine) lisovajulie@gmail.com

CRITICAL THINKING AS AN EDUCATIONAL INNOVATION IN UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

The article examines critical thinking as an educational innovation in the context of the development of post-industrial society. It is stated that the development of critical thinking as a key competence plays a crucial role in the post-industrial society. The requirements of the modern world are presented, in particular, the establishment of a democratic society through civilized debate is viewed. The development of critical thinking as a key competence plays an important role in the New Ukrainian School and institutions of higher education, where informative learning loses its relevance shifting to searching for meaning in education. It is stated that to introduce the disciplines aimed at the development of critical thinking in the curriculum, it is important to understand theoretical and methodological issues. The problem points of the theory under consideration are determined, among which one can name the distortion of the concept content and the usage of instructional techniques (clusters, logbooks, spidergrams, etc.) that make the essence of this type of thinking more obscure. In order to clarify the content of the critical thinking theory, the concepts “development” and “formation” are differentiated. It is underlined that the key condition for the implementation of this educational technology is the creation of problem situations during studies, in which the lack of acquired knowledge leads to the need to think critically in situations of choice, while organizing interactive classes, writing solutions, understanding and correcting mistakes.

A number of advances as to the incorporation of the subject of Critical Thinking into the courses of Logics and Philosophy with their reflection in the curricula of Ukrainian higher education institutions are outlined. A review of massive open online courses on the development of critical thinking on open educational platforms such as Prometheus, EdEra, OUS (VUM) and cultural and publishing portal “Chitomo” is made. It is underlined that although critical thinking development has become a trendy phenomenon in our country, its successful implementation presupposes cooperation with experts in modern logics and theory of argumentation in the course of various activities aimed at attracting support from educators, scientists and ministries concerned.

Key words: *critical thinking, educational technology, educational process, key competence, theory and methods of critical thinking development.*

Постановка проблеми. Епоха інформаційного суспільства, що характеризується стрімким розвитком і трансформаціями, вимагає нового підходу до вирішення завдань. При цьому догматичне мислення стає неактуальним, а набирає обертів інша характеристика людської особистості – вміння мислити критично.

Науковці називають критичне мислення одним із ключових умінь XXI століття. Воно складає сучасну систему компетентностей «4 К» разом з креативністю, комунікацією і кооперацією. Ця

модель входить у дослідження PISA – Програмне міжнародне оцінювання учнів, яке було представлено на Всесвітньому економічному форумі у Давосі у 2016 р., на аналогічному форумі у 2020 р., де прозвучала теза, що в умовах постіндустріального суспільства уміння критично й аналітично мислити у проблемних ситуаціях повністю замінить стратегію вирішення проблем за допомогою наявних знань і вмінь (Саух, 2021: 8).

У статті 12 Закону України «Про освіту» (Про освіту, 2017) від 5.09.17 врахована ця тенденція,

адже вміння критично мислити забезпечує формування низки компетентностей, зокрема громадянських та соціальних, пов'язаних з ідеями демократії. У демократичному суспільстві цивілізована суперечка постає необхідною умовою досягнення успіху (Терно, 2012: 28). Нові виклики, що ставить перед людиною суспільство, масиви легкодоступної інформації, яка потребує ретельного відбору і аналізу, вимагають відпрацьованих навичок думати критично. Саме тому розвиток навичок критичного мислення в учнів повинен стати одним із пріоритетних напрямів у Новій українській школі і закладах вищої освіти, адже завдяки цьому відбувається виховання і формування дорослої особистості, здатної до самостійності та відповідальності у професійній діяльності та особистому житті, самовдосконалення, особистої ефективності, успішності ухвалених рішень.

Проблема розвитку критичного мислення набула міждисциплінарного характеру і вивчається у межах педагогічних, психологічних, філософських наук, що доводить його суперечливий і багатоаспектний характер, а фігурування його як об'єкта дослідження в українських наукових розвідках кількох останніх десятиріч та наукові дискусії щодо тлумачення цього поняття та суміжних із ним визначають актуальність теми. І хоча ідея навчання критичного мислення стала трендом, все ж бракує цілісної теорії, яка є підґрунтям методичних прийомів, які своєю чергою часто викривлюються, втрачаючи суть зазначеної навички. Розв'язання означеної проблеми є одним із наскрізних завдань освітнього процесу.

Необхідність подальшого дослідження і аналізу визначає **мету статті** – розгляд і аналіз низки вже наявних робіт з теорії, практики, методики розвитку критичного мислення, його впровадження в освітній процес та окреслення перспектив подальших напрацювань у цьому напрямку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Підвалини теорії критичного мислення закладено працями американських когнітивних психологів. Американськими фахівцями досягнуто значних успіхів у цьому напрямку (Дж. Андерсон, М. Ліпман, А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; Р. Стернберг; Д. Халперн), проте не всі напрацювання психологів реалізовані в освітньому процесі. Спираючись на ідеї американського філософа і педагога Дж. Дьбюї, фундатор цієї педагогічної новації професор Метью Ліпман засновує у 1987 р. Інститут критичного мислення при Монтклерському державному коледжі. Практичне впровадження ідей М. Ліпмана віднайшло себе у навчальному курсі «Філософія для дітей» –

програмі викладання філософії в школі, яка набула популярності і в інших країнах (Ганаба, 2013).

Ідеї розвитку критичного мислення М. Ліпмана в останні десятиліття активно входять у коло наукових розвідок українських дослідників. Перші напрацювання у цій царині належать харківським науковцям О. Тяглу та Т. Воропай, якими обґрунтовано підстави введення курсу критичного мислення до сучасної вищої освіти, досліджено когнітивно-соціальні витоки цієї навички, тісний зв'язок із неформальною логікою, процедури інтерпретації, тлумачення та розуміння, проаналізовано матеріали тематичних дискусій 70–90-х років (Тягло, Воропай, 1999). Подальші роботи зосереджені навколо узагальнення й групування наявних дефініцій поняття критичного мислення (І. Авдєєва), ролі критичного мислення у курсі юридичної логіки (О. Бандурка), технологій розвитку критичного мислення як психолого-педагогічного явища (К. Баханов), методики та практики розвитку критичного мислення школярів у ході вивчення історичних дисциплін (О. Пометун, І. Сущенко), різноаспектного вивчення проблеми розвитку критичного мислення під час викладання суспільствознавчих дисциплін (С. Терно) та інші.

Виклад основного матеріалу. Організація навчального процесу в НУШ і ЗВО неухильно рухатиметься від інформативного до сенсопошукового навчання (Коржув, 2002: 18), оскільки такий поворот продиктований постіндустріальною епохою. Такий тип навчання не відставатиме від запитів життя, на відміну від традиційного формування знань, умінь та навичок (Терно, 2012: 29). Ми погоджуємося із думкою С. Терно, що задля введення у навчальні програми дисциплін із розвитку критичного мислення важливо розуміти проблеми теоретичного і методологічного характеру, щоб за яскравим антуражем не загубився сенс мислити критично. Тут постає питання створення «теоретичного конструкту», а для досягнення цієї мети науковець наголошує на необхідності визначитися із теорією (Терно, 2012: 30), адже без вірного розуміння методологічної позиції можливе (і досить часто наявне) поширення хибних методик. Спираючись на дефініції в Академічному словнику української мови, психолого-педагогічних і філософських лексикографічних джерелах, Сергій Терно передусім наголошує на уживанні терміну «розвиток» критичного мислення і аж ніяк не «формування» (Терно, 2012: 34) з огляду на таке надскладне уміння, як мислення, тим паче критичне. Зазначимо, що такого висновку науковець дійшов не

лише завдяки словниковим дефініціям, а й через вивчення праць радянських психологів А. Брушлінського, Я. Пономарьова, О. Тихомирова, професора педагогіки І. Підласого, англійського математика й фізика-теоретика Р. Пенроуза, які дотримуються такої ж думки: розвиток, на відміну від формування, пов'язаний із постійними змінами і відзначається рухом від простого до складного (Подласый, 1999: 29). Саме на цьому акцентує С. Терно, піддаючи критиці новомодні методики «формування» критичного мислення, переймаючись питанням: яким буде критичне мислення учнів і студентів, які навчатимуться у методистів, які не розуміють, що мислення розвивають, а не формують (Терно, 2012: 35).

У своїх працях С. Терно чітко, ґрунтовно, наводячи приклади, аналізує передумови виникнення критичного мислення, ознаки самого поняття і його склад, умови застосування та наслідки навчання через критичне мислення, його принципи, стратегії і процедури, широко торкається проблем теоретичного й методологічного характеру цієї освітньої технології. Ключовими умовами, згідно з вченим, є створення проблемних ситуацій під час навчання, оскільки саме під час зіткнення із проблемою постає дефіцит набутих знань і виникає потреба мислити критично, що характеризується нестандартним, нешаблонним процесом міркування, що своєю чергою забезпечує мотивацію навчальної діяльності здобувачів освіти і педагогів, потребує застосування проблемних методів навчання шляхом створення ситуації вибору, організації інтерактивних занять, письмового викладення результатів, осмислення оцінки та виправлення помилок. Таким чином реалізується розвивальна парадигма освіти, яка забезпечується діяльнісним підходом у навчанні. У той же час слушно видається критика на адресу тлумачень цієї освітньої технології, методики розвитку чи, швидше, «формування критичного мислення», які за формою організації (кластери, бортові журнали, асоціативний куш, fishbone тощо) втрачають суть – уміння розв'язувати проблемні ситуації, і стають суто формальними, тобто такими, у яких форма переважає над змістом (Терно, 2012: 36).

Професор О. Тягло, аналізуючи студії критичного мислення, підтримує його розвиток у складі мислення вищого порядку (Тягло, 2017). Збагативши свій практичний досвід, отриманий шляхом стажування в одному з університетів США, науковець, услід за авторитетними професорами Н. Брауном і С. Кілі, пропонує дотримуватися алгоритму критичного мислення через постановку «правильних запитань», які відповідають

послідовним стадіям аналізу, розуміння і критичної оцінки проблемного твердження (Тягло, 2017: 241). Результатом отриманих знань і досвіду стала праця О. В. Тягла і Т. С. Воропай «Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века» (Тягло, Воропай, 1999). Окрім того, в систему вищої освіти було введено курс логіки з елементами критичного мислення (апробований у кількох університетах Харкова і представлений у низці навчальних видань) і курс критичного мислення на основі логіки, доповнений згодом матеріалами щодо творчого мислення й основ композиції (адресований магістрантам). Зазначені курси відповідають уведеним в нашій країні першому (бакалаврському) і другому (магістерському) рівням вищої освіти. Проте найбільш ефективний шлях формування критично мислячої людини розпочинається із дошкільної освіти, початкової і середньої школи, адже без цих стадій утворюється значна прогалина, втрачається ефективність навчання, і практичне застосування критичного мислення зводиться нанівець. Ця теза була підтверджена міністром освіти і науки Лілією Гриневич у ході розробки концепції Нової української школи: *«Освіта залишається чи не єдиною сферою в Україні, що застрягла у радянському минулому з його методами формування особистості, фабричним принципом «всі мають бути однаковими» та знанневим підходом – коли на дітей висипають тонну інформації, змушують її завчити, але не пояснюють, як цим користуватись та навіщо воно потрібно»* (Тягло, 2017: 247).

До того ж події останніх років у нашій країні, починаючи від 2014 р., стають черговим аргументом на користь нового типу мислення: воно є зброєю в інформаційному складнику гібридної війни.

Ефективним засобом осучаснення освітнього процесу загалом і відповідної дисципліни зокрема може стати введення технологій розвитку і виховання критичного мислення до будь-яких академічних дисциплін. Але у нинішніх реаліях введення курсу критичного мислення до освітніх програм нагадує біг із перешкодами, серед яких, згідно з О. Тяглом, – плинна політична ситуація, «залишкове» ставлення панівної верхівки до освіти, відсутність мотивації у викладацьких колах (Тягло, 2017: 248).

Над розробкою окремого гнучкого університетського курсу з критичного мислення працюють С. Дворянчикова та Н. Юган у межах мікропроєкту «Критичне мислення» із включенням до цієї дисципліни теми «Впровадження академічної доброчесності в науковий та навчальний простір країни» (Юган, Дворянчикова, 2019). Пілотний проєкт

реалізувався на базах різних за статусом українських ЗВО шляхом педагогічного експерименту та анкетування. Результати експерименту підтвердили вищезгадану думку О. Тягла про доцільність упровадження в навчальний процес ЗВО елементів дисципліни «Критичне мислення» у курси логіки, філософії, а варіативність практичного складника має залежати від напряму навчання.

Сьогодні одним із найдоступніших засобів реалізації навчання критичного мислення є платформи масових відкритих онлайн-курсів. Освітня платформа Prometheus пропонує такі курси:

– «Критичне мислення для освітян», авторами якого є доктор педагогічних наук, професор С. Терно, кандидат філософських наук, доцент Н. Степанова, директор СШ № 148 ім. Івана Багряного м. Києва С. Горбачов. Курс має на меті допомогти освітянам опанувати стратегії та процедури критичного мислення, що уможливить їхню особисту ефективність та успішність ухвалення рішень;

– «Освітні інструменти критичного мислення» (автор – доктор педагогічних наук, професор С. Терно), який передбачає навчити освітян мистецтву критично мислити для рефлексії своєї освітньої діяльності і професійного зростання;

– «Наука повсякденного мислення» (автори – старший викладач у сфері когнітивістики Джейсон Танген; дослідник природи візуальної експертизи в галузі медицини і судової медицини М. Томпсон; продюсер курсу «Наука повсякденного мислення» Е. МакКензі.) покликаний допомогти освітянам зрозуміти психологію мислення, опанувати навички і вміння для розвитку пам'яті та ознайомитись із новітніми навчальними технологіями провідних американських спеціалістів.

Студія онлайн-освіти EdEra надає можливість пройти курси «Бери і роби» й «Ключові уміння 21 століття». Лекторами першого із них є експерти громадської спілки «Освіторія», провідні нейропсихологи, поведінкові експерти, вчителі, які спеціалізуються на методиках змішаного навчання, критичного та креативного мислення, формувального оцінювання. Пропонований курс має на меті надати вчителям практичні інструменти для урізноманітнення уроків, зміни їх формату й змісту. Програма курсу «Ключові уміння 21 століття» (автори – кандидат філологічних наук К. Худик, учитель-методист А. Вербовий) передбачає ознайомлення із ключовими вміннями сьогодення і спрямована на розвиток власних умінь і вдосконалення освітнього процесу.

Ще один курс – «Вступ до критичного мислення», розроблений психотерапевтом, військо-

вим психологом О. Карачинським, пропонується освітнім проектом ВУМ («Відкритий університет майдану») і спрямований на формування здорового способу мислення та імунітету від зловмих маніпуляцій.

Різноманітні авторські тренінги для педагогів пропонує освітня платформа «Критичне мислення» (<https://www.criticalthinking.expert/>), створена у 2016 р. командою експертів громадської організації «Вчителі за демократію і партнерство», серед яких член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професорка О. Пометун, фахівчиня у галузі освітніх інновацій, психологиня І. Баранова, координатор міжнародних і всеукраїнських освітніх проєктів, автор та укладач навчальних посібників, тренер з розвитку критичного мислення, дебатів, бізнес-тренер, спеціаліст з інновацій в освітній галузі І. Сущенко та інші.

У червні 2021 на культурно-видавничому порталі «Читомо» стартував освітній відеопроєкт «Портрет читача замолоду», метою якого є популяризація читання як стилю життя й інструменту розвитку критичного мислення. Ідея створення цього проєкту пов'язана із результатами тестування згадуваної нами вище PISA, згідно з якою у 2018 р. Україна посіла ступінь «нижче середнього» в читанні. Такі результати приголомшливі, адже для більшості українців щоденною звичкою стало споживання «швидкого соціального контенту», що передбачає поверхневе сприйняття прочитаного, відсутність аналітичного підходу і навичок критичного мислення, а відтак вразливість до інформаційної маніпуляції та фейків.

Висновки. На перший погляд зрушення у напряму впровадження і розвитку критичного мислення в освітній процес нашої країни досить помітні. Проте знову наголошуємо на необхідності засвоєння теоретичних і методологічних засад цієї важливої для сьогодення теорії. Міркування Лілії Гриневич щодо концепції НУШ О. Тягла доповнює таким чином: «українська школа не готує, не готова і поки що не готується до цього» (Тягло, 2017). Такий сміливий висновок не є вироком, а, швидше, поштовхом до розгортання відповідної активності. Для успішного впровадження ідей критичного мислення вбачається доцільним проведення різноманітних заходів, наукових хабів, онлайн- і офлайн-осередків за участю фахівців із сучасної логіки, теорії аргументації тощо з метою обміну відомостями, дискусій, спільного вирішення проблемних питань. Такий формат активностей – гарна нагода знайти підтримку у Міністерства освіти і науки, фондів, громадських організацій і самих освітян і науковців.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні досвіду розвитку критичного мислення у системі освіти західноєвропей-

ських країн; удосконаленні вже наявних та розробці нових форм роботи із залученням проблемних методів навчання під час інтерактивних занять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганаба С. «Навчати мисленню»: епістемологічний проект Метью Ліпмана. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*. 2013. Вип. 29. С. 5–11. URL: file:///C:/Users/Admin/AppData/Local/Temp/Vird_2013_29_3-2.pdf (дата звернення: 20.08.21).
2. Про освіту: Закон України від 05.09.17 № 2145. Ст. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?lang=uk#Text> (дата звернення: 28.08.2021).
3. Конотоп О. С. Масові відкриті онлайн-курси для формування і розвитку критичного мислення студентів як основи формування іншомовної навчально-стратегічної компетентності. *Іноземні мови*. № 4. 2020. С. 26–33. URL: <https://doi.org/10.32589/1817-8510.2020.4.219944>.
4. Коржуев А. Рефлексия и критическое мышление в контексте задач высшего образования. *Педагогика*. № 1. 2002. С. 18–22.
5. Подласый И. Педагогика. Новый курс : учебник для студентов вузов: в 2 кн. Москва : Владос. 1999. Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. 1999. 576 с.
6. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: педагогічні науки)*. Вип. № 2 (67). 2021. С. 7–15. URL: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.2.1>.
7. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 27–39.
8. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. № 2. 2017. С. 240–257.
9. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века. Харьков : Изд-во Ун-та внутренних дел, 1999. 284 с.
10. Тягло О. Чи буде культура критичного мислення в новій українській школі? Українська правда. 2017. 9 лютого. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5570/Chy%20bude%20kultura%20krytychnoho%20myslennia%20v%20novii%20ukrainskii%20shkoli_O%20Tiahlo_2017.pdf?sequence=1 (дата звернення: 03.08.21).
11. Юган Н. Л., Дворянчикова С. Є. Формування компетентності «Критичне мислення» в українських студентів. Інноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти – III. Варшава : Wydział “Artes Liberales” UW, 2019. С. 345–354. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15159/3/Stattia.pdf> URL: (дата звернення: 28.08.21).

REFERENCES

1. Hanaba S. “Navchaty myslenniu”: epistemolohichniy proekt Metiu Lipmana. [“To teach thinking”: Matthew Lipman’s epistemological project]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Seriya: Filosofia, pedahohika, psykholohiia*. 2013. Vyp. 29. S. 5–11. URL: file:///C:/Users/Admin/AppData/Local/Temp/Vird_2013_29_3-2.pdf (data zvernennia: 20.08.21). [in Ukrainian].
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.17 № 2145. [On education: law of Ukraine]. St. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?lang=uk#Text> (data zvernennia: 28.08.2021). [in Ukrainian].
3. Konotop O. S. Masovi vidkryti onlain-kursy dlia formuvannia i rozvytku krytychnoho myslennia studentiv yak osnovy formuvannia inshomovnoi navchalno-stratehichnoi kompetentnosti. [Mass open online courses for student’s critical thinking formation and development as the basis for strategic competence]. *Inozemni movy*. № 4. 2020. S. 26–33. <https://doi.org/10.32589/1817-8510.2020.4.219944> [in Ukrainian].
4. Korzhuev A. Refleksiya i kriticheskoe myshlenie v kontekste zadach vyisshego obrazovaniya. [Reflection and critical thinking in the context of higher education objectives]. *Pedagogika*. Nr 1. 2002. S. 18–22. [in Russian].
5. Podlasyiy I. Pedagogika. Novyyiy kurs [Pedagogy. New course]: ucheb. dlya stud. vuzov: v 2 kn. M.: Vlados. 1999. Kn. 1: Obschie osnovyi. Protsess obucheniya. [General foundations. Learning process]. 1999. 576 s. [in Russian].
6. Saukh P. Rozvytok krytychnoho myslennia yak providnyi trend suchasnoho osvitnoho protsesu. [Development of critical thinking as a leading trend in the modern educational process] *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka (Seriia: pedahohichni nauky)*. Vyp. № 2 (67). 2021. S. 7–15. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.2.1> [in Ukrainian].
7. Terno S. Svit krytychnoho myslennia: obraz ta mimikriia. [Critical thinking world: image and mimicry]. *Istoriia v suchasni shkoli*. 2012. № 7–8. S. 27–39. [in Ukrainian].
8. Tiahlo O. Dosvid zasvoiennia krytychnoho myslennia v ukrainskii vyshchii shkoli. [Experience of mastering of critical thinking in the Ukrainian higher education]. *Filosofia osvity*. Nr 2. 2017. S. 240–257. [in Ukrainian].
9. Tyaglo A. V., Voropay T. S. Kriticheskoe myshlenie: problema mirovogo obrazovaniya XXI veka. [Critical thinking: a problem of world education in the XXI century] H.: Izd-vo Un-ta vnutrennih del, 1999. 284 s. [in Russian].
10. Tiahlo O. Chy bude kultura krytychnoho myslennia v novii ukrainskii shkoli? [Will the culture of critical thinking in the new Ukrainian school?]. *Ukrainska pravda*. 2017. 9 liut. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5570/Chy%20bude%20kultura%20krytychnoho%20myslennia%20v%20novii%20ukrainskii%20shkoli_O%20Tiahlo_2017.pdf?sequence=1 (data zvernennia: 03.08.21). [in Ukrainian].
11. Yuhan N. L., Dvorianchykova S. Ye. Formuvannia kompetentnosti “Krytychne myslennia” v ukrainskykh studentiv. [Forming competence on “Critical thinking” of ukrainian students]. *Innovatsiyni universytet i liderstvo: proekt i mikroproekty – III*. Varshava : Wydział “Artes Liberales” UW, 2019. S. 345–354. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15159/3/Stattia.pdf> URL: (data zvernennia: 28.08.21). [in Ukrainian].